

Vincenc Rajšp

Zgodovinski pogled na reformacijo, Martina Lutra in Primoža Trubarja v luči najnovejših ugotovitev ob 500-letnici reformacije

A Historical Look at the Reformation, Martin Luther and Primož Trubar in the Light of the Latest Findings on the 500th Anniversary of the Reformation

Povzetek: Razprava povzema razmišljanja, opisovanje, poglede in vrednotenje reformacije ob njeni 500-letnici. Nove biografije Martina Lutra umeščajo reformacijo, ki jo je sprožil, v širši proces spreminjanja Evrope, ki so ga povzročali njen notranji razvoj in zunanje okoliščine. Prodiranje Turkov v Evropo, zavzetje Carigrada in posledični beg grške inteligence, predvsem v Italijo, je vplival na razvoj humanizma, znanje grščine in hebrejščine pa je spremenilo odnos do osnovne knjige krščanstva – Svetega pisma. Izum tiska leta 1450 je omogočil dotlej neslutene možnosti širjenja tiskane besede. Gibanje je zajelo celotno Evropo, Martin Luter pa ga je usmeril v gibanje, ki mu rečemo protestantizem. Protestantizem se je pomembno dotaknil tudi Slovencev. Primož Trubar in drugi slovenski protestantski pisci in pridigarji so posredovanje božje besede v slovenskem jeziku postavili ob bok takratnemu širšemu evropskemu verskemu dogajanju. 31. oktobra leta 1517, na dan, s katerim je datirano Lutrovo pismo škofu Albrechtu, je bil sprožen politični, verski, kulturni in družbeni proces, ki je oblikoval protestantsko in katoliško Evropo v naslednjih stoletjih. Luter je postavil temelje protestantskim cerkvam, ki so jih politične in verske elite dalje oblikovale in oznanjale z vidika svojega časa in okolja. Od tod tudi izrek, da je Martin Luter »pokopan pod nešteto plastmi mitov, konstrukcij in superlativov«, ki jih nemška znanstvena publicistika želi odstraniti in Lutra prikazati avtentično, tako kot si je Luter prizadeval vero postaviti na avtentično podlago Svetega pisma. To pa si zasluži tudi začetnik in velikan slovenske reformacije Primož Trubar.

Ključne besede: 500-letnica reformacije, zgodovinski pogled, Martin Luter, Primož Trubar

Summary: *The article summarizes reflections, descriptions, views and evaluation of Reformation on its 500th anniversary. In the new biographies of Martin Luther the Reformation he launched is placed into the wider process of the changes in Europe, caused by its inner development and the outer circumstances of the time. The Turkish expansion into Europe, the fall of Constantinople*

and the consequent flight of Greek intellectuals especially to Italy – all this fostered the development of Humanism, whereas the knowledge of Greek and Hebrew changed the outlook on the Bible, the sacred book of the Christian religion. The invention of printing press in 1450 offered previously unprecedented possibilities of spreading the printed word. The movement engulfed the whole Europe and Martin Luther gave it the direction of what is called Protestantism. Protestantism substantially affected Slovenians as well. Primož Trubar and other Slovenian Protestant writers and preachers, conveying the Word of God in Slovenian language, were in conformance with what was taking place in the field of religion all over Europe. The 31st October 1517, which is the date of Luther's letter to Archbishop Albert of Brandenburg, triggered the political, religious, cultural and social process which shaped the Protestant Europe as well as the Catholic one in the subsequent centuries. Luther laid the foundations for Protestant churches, which were further shaped and proclaimed by the political and religious elites in accordance with their times and situations. This gave rise to the saying that Martin Luther was »buried under countless layers of myths, constructions and superlatives«. German science journalism tries to remove all these layers and show Luther in an authentic manner, like Luther endeavoured to place faith on the authentic foundation of the Bible. This is something that Primož Trubar, the pioneer and giant of Slovenian Reformation, deserves as well.

Key words: 500th anniversary of Reformation, historical view, Martin Luther, Primož Trubar

Uvod

Kot zgodovinar bi ob 500-letnici reformacije rad predstavil Martina Lutra v luči najnoveših ugotovitev, reformacijo samo in nato umestitev Primoža Trubarja v takratne slovenske in evropske razmere in dogajanja. Zato sem članek zasnoval pod temi vidiki: ozadje in kritično ovrednotenje reformacije v širšem evropskem prostoru, današnji pogled na čas Martina Lutra in reformacijo v širšem evropskem prostoru, reformacija v slovenskem prostoru, pomen slovenščine in nemščine, zgodovinska dela nemških avtorjev o slovenski reformaciji, slovenski zgodovinski in literarni pogledi na reformacijo, Martin Luter doma, Primož Trubar v tujini in Primož Trubar, »pokopan pod nešteto plastmi mitov, konstrukcij in superlativov«.

1. Ozadnje in kritično ovrednotenje reformacije v širšem evropskem prostoru

Okroglih 500 let reformacije, spomina na pismo Martina Lutra škofu Albrechtu ali spomina na domnevno »pribitje tez« na vrata wittenberške cerkve je spodbudilo veliko pozornost v protestantskih Cerkvah in tudi v Katoliški cerkvi.

Lutrovo dejanje je povzročilo dotlej neslutene premike v evropski družbi na političnem, verskem, kulturnem in družbenem področju in je neizbrisno zaznamovalo prehod Evrope iz srednjega v novi vek. Wittenberžan je imel brez dvoma odločilen delež pri sekularnih spremembah, ki so izbruhnile v Nemčiji in Evropi v 16. stoletju. Prav tako pa je neizpodbitno, da je bil tudi sam produkt dolgoročnega preobrata, poudarja Heinz Schilling. To spominjanje pa vsaj v novi nemški znanstveni literaturi in publicistiki ni namenjeno le samemu dogodku z Lutrom kot središčem, temveč tudi reformnim gibanjem pred reformacijo, ki so nanjo vplivala, ter dejstvu, da reforma, »reformacija«, ni tekla le v protestantski smeri, temveč tudi v katoliški »rimski« Cerkvi, kjer je prav tako Lutrov upor pripomogel k odpravi posvetnega renesančnega papeštva in s tem prispeval k temu, da je postala vera v novem veku dinamična, svet spreminjajoča sila (Schilling 2017, 18). Pomembne pa so tudi nove biografije Martina Lutra, ki ga prikažejo kot človeka z vsemi lastnostmi v svetu 16. stoletja (npr. Roper 2016, Schilling 2017, Hirte 2017). *Skupnost protestantskih cerkva v Evropi* je izdala knjigo *Europa Reformata* v nemškem in angleškem jeziku (Welker 2016), ki je neke vrste vodnik po evropskih mestih, kjer so reformacijske ideje doživele tudi organizacijsko uresničitev. Je tudi nekakšen kašipot predvsem po sledih takratnega protirimskega in protipapeškega krščanskega organiziranja. Tako so vanjo npr. sprejeti tudi prekrščevalci, čeprav sta jih takrat odklanjali tako Katoliška cerkev kot tudi Lutrova reformacija. V knjigi je opisana tudi Trubarjeva Ljubljana.

Izšla pa so tudi druga pomembna dela, ki obravnavajo reformacijo v širokem spektru duhovnih, političnih in drugih družbenih razmer ter njen nadaljnji razvoj in kasnejše poglede na to dogajanje, pri katerih so prevladovali vidiki konfesionalizma, kulture, nacionalizmov in drugi. Nedvomno so v ospredju vidiki današnje evropske sekularizirane družbe, ki je ne obremenjujejo in ovirajo konfesionalne ali nacionalistične navezanosti niti potreba po podpori na teh zgrajenih družbenih in političnih sistemov. V ospredju je prizadevanje za prikaz resničnih razmer tistega časa. Prav tako proslavljanje začetkov protestantizma ni posvečeno le času nastanka, temveč tudi njegovemu nadaljnjemu razvoju vse do žalostnih in težko razumljivih stališč nemških protestantskih Cerkva v drugi svetovni vojni, pri čemer je igrala odločilno vlogo Lutrova zaveza svetnim oblastem. Karsten Kramplitz (2017, 140) zapiše, da so glede

evtanazije bolnih, predvsem duševno bolnih, proti kateri se je vnel upor v katoliških in protestantskih organizacijah, katoliške organizacije uživale določeno zaščito zaradi konkordata in katoliške hierarhije – škofje so jo zavračali tudi s prižnic, medtem ko so bile protestantske prepuščene same sebi v direktni odvisnosti od oblasti, odpor pa je bil prepuščen lastnemu pogumu posameznikov. Odvisnost od oblasti je vplivala tudi na odnos nemških protestantskih Cerkva do drugih, npr. do anglikanske, glede katere so takrat menile, da »angleško krščanstvo ni nikakršna Protestantstva cerkev, temveč le hibrid med Rimom in Wittenbergom« (34). Pomembno vlogo zavzema tudi spreminjanje odnosa med protestantskimi Cerkvami in Katoliško cerkvijo v duhu ekumenizma.

Lutrov upor in iz njega izhajajoč protestantizem pa nikakor nista začetek političnih, verskih, kulturnih in družbenih sprememb v Evropi. Srednjeveška Evropa se je začela spreminjati že v 14. in 15. stoletju. Iz stoletne vojne (1337 in 1453) sta izšli novodobni državi Francija in Anglija, po dokončnem izgonu Mavrov – muslimanov iz Španije po zavzetju Granade leta 1492 je nastala »moderna« Španija. Odkritje Amerike istega leta pa je razširilo geografsko obzorje takratnega evropskega človeka, ki je v stoletju reformacije preraslo v medsebojno gospodarsko in družbeno vplivanje, ne nazadnje sta ob koncu 16. stoletja prevladali katoliška vera v Južni ter protestantizem v Severni Ameriki. Vojne so divjale tudi med italijanskimi državicami ter med evropskima »velesilama« Francijo in Svetim rimskim cesarstvom.

Velik vpliv na razvoj Evrope novega veka so imeli Turki, ki so veljali za največjo nevarnost, za najhujšega sovražnika v Evropi, tudi tam, kamor njihova noga ni stopila. Vendar tudi ta nevarnost Evrope ni več pripravila do tega, da bi v obrambi nastopala enotno, temveč je obramba v glavnem padala na pleča mejnih držav. Glede skupne obrambe niti prizadevanja papežev niso bila uspešna. Čeprav so Turki predstavljali za Evropo veliko nevarnost, so z osvojitvami predvsem Carigrada in posledičnim begom tamkajšnjih učenjakov v Italijo pospešili razvoj humanizma v Evropi, ki je v naslednjih desetletjih bistveno spremenil evropsko miselnost. Humanizem, ki je na novo povezal Evropo z antiko na podlagi nove, humanistične latinščine, je izrinjal tudi dotlej običajno »kuhinjsko latinščino« v deželah Svetega rimskega cesarstva. V okviru humanizma sta pridobili pomen grščina in hebrejščina, ki sta

ustvarili osnovo za prevode Svetega pisma tako v sodobno latinščino kot tudi v žive ljudske jezike.

Ravno v državi Svetega rimskega cesarstva je humanizem spodbudil razvoj, ki je v 16. stoletju povzročil verski razcep. Zaradi potrebe po izobrazbi so številni knezi, predvsem na nemškem govornem področju, ustanavljali nove univerze, ki so bolj ustrezale potrebam časa kot ugledne stare univerze, tudi dunajska. In ravno univerza v Witembergu, ustanovljena leta 1502, na kateri sta predavala Martin Luter Sveto pismo in Filip Melankton grščino in ki jo je ščitil saški volilni knez Friderik II. Modri (1463–1525), je odigrala odločilno vlogo v reformacijskem dogajanju.

Nadaljnja okoliščina, ki je omogočila, da je novo gibanje v kratkem času zajelo celotno državo Svetega rimskega cesarstva, je postala dotlej neslutena moč tiskane besede v domačem jeziku. Zunaj države je bila posebej odmevna v vzhodnih mestih, v katerih so večino sestavljali nemško govoreči meščani. Lutrova cerkvena ureditev jim je nedvomno zelo ustrezala, saj jim je omogočala domala popolno avtonomijo sredi drugih jezikovnih območij. V mestu Breslau/Vroclav so Lutrovi spisi izpričani že za leto 1520, mestni svet pa je leta 1523 poklical Johanna Heßa za pridigarja (Welker 2016, 81). V Rigi je mestni svet cerkvene zadeve prevzel v svoje roke leta 1522, sočasno s Zürichom in pred Straßburgom (1529) in Nürnbergom (1525), Revalom/Talinom (1524) in Dorpatom/Tartujem (1525) (340). V mestu Kronstadt/Braşov, danes v Romuniji, sta od leta 1542 dalje uvajala reformacijo humanist Johannes Honterus in učitelj Valentin Wagner, ki je študiral v Wittenbergu. Leta 1543 je Honterus izdal reformacijsko knjižico *Reformatio ecclesiae coronensis ac totius barcensis provinciae. Cum praefatione Philippi Melanchton*, ki se je zgledovala po wittenberški *Kirchenordnung*. Tako kot na preostalem nemškem govornem področju so tudi tukaj spisi v nemščini, opremljeni s številnimi karikaturami, približali reformacijo publiki, ki ni obvladala latinščine. Tisk pa ni širil le idej, temveč je postal tudi pomembna gospodarska panoga.

Šestnajsto stoletje je v evropski zgodovini prelomno obdobje na prehodu iz srednjega v novi vek. Z njim se je končalo obdobje stoletne »univerzalnosti« Evrope, ki je slonela na skupnih temeljih. Vsa Evropa se je npr. udeležila križarskih vojn, bila je pod dvojnim vodstvom cesarja

in papeža. Enotnost je obstajala tudi v času bojev med njima. Splošno je prevladovala enotna družbena struktura fevdalizma in stanovske razčlenjenosti: kmetije, plemstvo in duhovščina, ki je uživala številne prednostne pravice in je bila domala edini nosilec izobraževanja. Skupna značilnost je bila kulturna osnova antike in krščanstva. Srednji vek je bil krščansko obdobje, in zaradi tega so bile osnove evropskega bistva univerzalne. Prva nova kultura v Evropi se je razvila pri novem razredu – meščanstvu, prav tako delu srednjega veka, ki se formira v italijanski renesansi, v kateri je bila ljudska kultura Italije na novo rojena, čeprav ni bil storjen korak k nacionalni državi. Z renesanso in z njo povezanimi spremembami ter reformacijo je nastopil konec enotnosti Evrope in njene kulture v okviru vere in ene Cerkve (Langosch 1968, 126). Novi vek 17. stoletja je zaznamovan s tridesetletno vojno (1618–1648), po koncu katere so bili v državi Svetega rimskega cesarstva dokončno izoblikovani verski teritoriji v skladu z verskim zakonom – augsburškim verskim mirom iz leta 1555 (»*cuius regio eius religio*«). Temu je bilo dodano, da je bila priznana poleg katoliške in protestantske še reformirana (švicarska) veroizpoved in da so bila uzakonjena štiri paritetna mesta – Augsburg, Biberbach an der Riß, Ravensburg in Dinkelsbühl – kjer sta bila protestantizem in Katoliška cerkev enakopravna. Ureditve je trajala do ukinitve države Svetega rimskega cesarstva leta 1806.

Kljub srednjeveškemu »univerzalizmu« Evrope v njej ni vladal centralizem. Raznolikosti so obstajale na političnem, gospodarskem, pravnem in seveda jezikovnem področju, vendar z enotnim sporazumevalnim jezikom – latinščino. Ne le na političnem in upravnem področju, tudi v Cerkvi je prevladovala močna »samouprava«, ki je slonela na najrazličnejših privilegijih in avtonomijah. Zelo različen je bil že postopek imenovanja škofov. Pravico imenovanja so imeli vladarji, spet druge so volili kapitulji, papež jih je le potrjeval, razen enega, to je lavantinskega škofa, ki ga je imenoval in potrdil salzburški nadškof sam. Veliko avtonomijo so uživali redovi s svojimi postojankami – samostani, ki so bili popolnoma podrejeni svojim redovnim vodstvom, čeprav je tudi nad njimi bdel vladar. Veliko avtonomijo in »nedotakljivost« so uživali cerkveni dostojanstveniki – ordinariji škofje in nadškofje, ki so bili v državi Svetega rimskega cesarstva velikokrat tudi svetni knezi, na slovenskem področju pa prav tako v tesni odvisnosti od vladarja. Meja te »svobode« je bilo

krivoverstvo, prekoračil pa jo je tisti, ki ga je zaradi tega obsodil papež. Obsodba je pomenila tudi izgubo »državljanških« pravic.

Evropi novega veka je bilo skupno to, da se je politično drobila, v posameznih političnih enotah pa se je uveljavila absolutistična vladavina. Del te absolutististične vladavine je bila tudi vera, saj si absolutistični vladarji pridobijo bodisi dejansko ali pa vsaj formalno oblast v Cerkvah.

Absolutizem se je začel izgrajevati tudi v Katoliški cerkvi. Papež Nikolaj V. (1447–1455) je leta 1554 ponovno vzpostavil cerkveno državo, ki jo je dalje organiziral papež Pij II. (1458–1464) Silvio Piccolomini in ki je v naslednjih desetletjih postala poleg italijanskih kneževin Milana, Benetk, Firenc in Neaplja peta politična sila v Italiji. V času obeh papežev je papeška država postala vse do leta 1540 tudi središče humanizma in renesanse. Vedno bolj je postajala del »italijanske« renesančne kulture in se s tem kulturno oddaljevala od preostale Evrope, kar se je jasno pokazalo v primeru nemške reformacije. Največji udarec je doživela maja 1527, ko so vojaki cesarja Karla V. v t. i. »Sacco di Roma« mesto opustošili in izropali. Tudi sicer so se v papeški državi razmere spreminjale. Znano delo politika in zgodovinarja Niccola Machiavellija *Vladar (Il principe)*, ki je bilo leta 1532 natisnjeno v vatikanski tiskarni, je prišlo leta 1559 na *Seznam prepovedanih knjig* (Bothe 2017, 19).

»Absolutizem« papežev pa se je odražal tudi v Cerkvi. Papeži in kurija so odklanjali koncile, ki so še vedno predstavljali nevarnost za papežev primat v Cerkvi. Ne le, da Rim ni bil pripravljen na dialog z Lutrom – pri tem pa ni šlo le za osebo, temveč za gibanje, ki se je v nemškem prostoru ustvarjalo – temveč je nepreklicno zahteval preklic določenih členov 95 tez, česar pa Luter ni storil, zato je bil izobčen iz Katoliške cerkve. Posledica izobčenja pa je bil tudi državni pregon. Vendar se je pri tem jasno pokazalo, da najbolj drastični stari način reševanja zapletov, kot je bilo izobčenje, ne učinkuje več. Doseženo je bilo ravno nasprotno, posledična ločitev protestantov od Katoliške cerkve ne le na območju države Svetega rimskega cesarstva, temveč tudi organiziranje državnih Cerkva na severu Evrope. Prav tako pa ne gre spregledati, da tudi 5. lateranski koncil v letih 1512–1517 ni bil zmožen najti rešitev za obravnavana teološka vprašanja, predvsem pa ni zmožal začeti cerkvene reforme, ki bi morda prehitela reformacijo – protestantizem.

Cerkvene reforme pa nikakor ni povzročil le Luter. Spremembe so potekale že od polovice 15. stoletja dalje, ko je Sveti sedež sklepal konkordate z različnimi vladarji in jim priznaval pomembno vlogo v cerkvenih zadevah. »Na predvečer reformacije je bilo latinsko krščanstvo organizirano v enotni Cerkvi le še v ideji. Realno so konkordati ustvarili med seboj jasno razmejene, v veliki meri samostojne regionalne Cerkve, bodisi v obliki nacionalnih Cerkva kot v primeru galikanizma in Španije bodisi kot v primeru nemških deželnih Cerkva.« (Schilling 2017, 33) Španija in Francija sta izpeljali reformo na svoj način, kar pa papeževe oblasti ni povečalo, temveč zmanjšalo. Francoski kralj Franc I. je leta 1516 sklenil konkordat s Svetim sedežem (papežem Leonom X.), s katerim je papežu priznal superiornost nad koncili, sam pa prejel pravico imenovanja škofov in drugih dostojanstvenikov v Katoliški cerkvi brez vmešavanja papežev. S tem je bila francoska Cerkev podrejena kralju, ki jo je nato vključil kot enega od stebrov absolutizma. Za evropski razvoj je bila pomembna tudi Španija, ki je imela poseben status že zaradi državne inkvizicije za preganjanje heretikov s strani državnih organov po letu 1478, ki jo je odobril papež in je delovala do leta 1834. Španska inkvizicija je vodila tudi *Seznam prepovedanih knjig*. Na tem so se znašle različne knjige, med njimi tudi *Kladivo čarovnic* (*Malleus maleficarum*) dveh inkvizitorjev iz Kölna – Heinricha Kramerja in Jakoba Sprengerja. Natisnjena je bila leta 1486 v Speyerju, podprta je bila tudi z bulo papeža Inocenca VIII. iz leta 1484. Knjiga je tako katoličanom kot protestantom služila kot osnova za preganjanje čarovnic v evropskih deželah. Španska verska prenova je zaznamovala preostalo Evropo predvsem z Ignacijem Lojolskim (Íñigo López de Loyola, 1491–1556), ustanoviteljem reda jezuitov leta 1534. Tako kot protestantizem je tudi ta red stavil na pomen izobraževanja.

Reformne pobude pa so prihajale tudi s severa, iz Nizozemske. Eno takih so predstavljala pretežno laična gibanja Bratje in sestre skupnega življenja (*Die Brüder und Schwestern vom gemeinsamen Leben*), ki jih je ustanovil Geert Groote (1340–1384) in so se posvečala prepisovanju Svetega pisma in izobraževanju otrok. Med drugim so delovala v Uraču, v prostorih, kjer je kasneje delovala tiskarna, ki jo je vodil Primož Trubar. Bila so pomembni predstavniki duhovnosti *Devotio moderna*. Njihov vpliv na duhovno življenje je bil pred reformacijo pomemben zlasti na Nizozemskem in v severni Nemčiji.

Kot glavni vzrok za začetek reformacije se običajno poudarjajo napake v Cerkvi, ki jih je bilo seveda več kot dovolj. Pa vendar ne gre le za »osebne« napake takratnih duhovnikov, predvsem ne nižjih, temveč za klic po novi ureditvi v novonastajajočih razmerah. Države, tako zahodne kot tudi severne, so na nove izzive odgovarjale predvsem s centralizacijo oblasti vladarjev, ki so ji stali na poti privilegiji ali avtonomije različnih dejavnikov, bodisi plemstva in njegovih političnih pridobitev ali pa Cerkve in njene cerkvene posesti. Vladarji Francije in Španije so vključili Cerkev v državo tako, da so si zagotovili možnost odločanja ne glede na vrhovno oblast papeža, kar sta papež in kurija sprejela. Nista pa sprejemala prvih reformnih predlogov Martina Lutra, kar je pripeljalo do drugačnega razvoja, ko so vladarji postali poglavarji novih Cerkva, te pa na nov način vključene v sistem države, kjer so ohranile osrednjo vlogo glede izobraževanja in discipliniranja družbe.

Od srede 15. stoletja se je iz Italije, predvsem iz Firenc, po vsej Evropi širilo humanistično gibanje. V veliki meri so ga spodbudili »begunci«, izobraženci, ki so pribežali v Italijo, potem ko so Turki leta 1453 osvojili Carigrad. S seboj so prinašali tudi številne antične rokopise. Od tega časa dalje sta se pospešeno širili poučevanje in znanje grščine, kar je omogočilo branje antičnih avtorjev. Zanimanje za antiko je izredno naraslo. Antični literarni avtorji so dali podlago čisti latinščini, rimsko pravo je prodiralo v pravne sisteme evropskih držav, Ptolemajeva *Geografija* pa je, prevedena v latinščino, po prvem natisu zemljevidov v Rimu leta 1478 povzročila dotlej nesluten razvoj kartografije v Evropi. Čeprav je humanizem prodril na večino univerz v Evropi, je bil zelo različno sprejet. V italijanskih mestih in papeškem Rimu se je uveljavil v smeri literature in spodbujanja renesančne umetnosti pa tudi posnemanja rimskega antičnega življenja. Severno od Italije pa je humanizem predvsem po zaslugi Erazma Rotterdamskega spodbudil zanimanje za izvirne tekste Svetega pisma in cerkvenih očetov, izdaje v sodobni latinščini ter objave grških izvirnikov. Zelo je naraslo zanimanje za znanje hebrejščine. Leta 1516 je Erazem Rotterdamski izdal kritično izdajo Svetega pisma Nove zaveze v grščini z latinskim prevodom in znamenitimi pripombami. Leto kasneje, 1517, je bila v Španiji natisnjena prva trijezična Biblija v hebrejskem, latinskem in grškem jeziku. Tisk je omogočil, da so bila dela splošno dostopna. Tako je humanizem v veliki meri omogočil reformacijo, ki je krščansko vero stavila izključno na Sveto pismo.

2. Današnji pogled na čas Martina Lutra in reformacije v širšem evropskem prostoru

Sklicevanje na Sveto pismo kot temelj krščanske vere je uveljavil profesor Svetega pisma na univerzi v Wittenbergu dr. Martin Luter s pismom svojemu ordinariju škofu Albrechtu von Brandenburg, datiranim 31. oktobra 1517, v katerem je protestiral proti prodaji odpustkov in na podlagi katerega je nastalo znamenitih 95 tez, naperjenih proti prodaji odpustkov. Denar je bil namenjen gradnji cerkve sv. Petra v Rimu. Luter je v prvi vrsti protestiral, ker je odpustke prodajal tudi škof Albreht s pomočjo dominikanca Johanna Tetzla, tako da je poleg dveh škofij, Magdeburga in Halberstadta, ki ju je že upravljal, pridobil še pomembno škofijo Mainz. Kot mainški škof je bil eden izmed sedmih volilnih knezov, ki so volili kralja Svetega rimskega cesarstva, kasnejšega cesarja, bil pa je tudi kancler nemških dežel cesarstva. Lutrovo pismo, ki ga je škof pod sumom krivoverstva preusmeril k papežu v Rim, je postalo temelj nadaljnjega razvoja, ki je pripeljal do razcepa v dotlej enotni evropski Katoliški cerkvi.

To je tudi začetek novega poglavja v evropski zgodovini, ki je doživljalo in še doživlja različne prikaze. Ugotovitev Karstna Karpitza – »Zgodovinski Luter leži pokopan pod nešteto plastmi mitov, konstrukcij in superlativov« (2017, 12) – doživlja odgovor v sodobni nemški literaturi ob 500-letnici reformacije s številnimi znanstvenimi publikacijami, ki želijo prikazati Lutra in reformacijo v »čisti« obliki njegovega časa vključno z vsestranskimi okoliščinami, ki so omogočale, da je razvoj tekkel v smeri in na način, kot se je uveljavila. Ena od usodnih odločitev je bila nedvomno izročitev vodenja Cerkve deželnim knezom in mestnim svetom kot »zasilnim škofom«, saj so ti nato to oblast v celoti obdržali. Uveljavile so se tudi praktike, npr. sežiganje knjig nasprotnikov, ko so študentje univerze v Wittenbergu v začetku leta 1518 sežgali knjige pridigarja odpustkov Johannesa Tetzla. Lyndal Roper v Lutrovi biografiji zapiše: »Prvih zažigov knjig, ki so postali za dobo reformacije tako značilni, niso izvršili podporniki katoličanov, temveč podporniki Lutra.« (2016, 132) Govor je tudi o Lutrovih hibah, denimo o negativnem odnosu do Judov, obsojanju in odobravanju krvavih nastopov proti kmetom v kmečkih uporih ter podpori preganjanju čarovnic.

Vse to ne zmanjša Lutrovih zaslug za spremembe, ki jih je spodbudil. Gre le za vključitev Lutra in reformacije v širše zgodovinsko dogajanje. Tako je npr. Volker Reinhardt s knjigo *Luther, der Ketzer Rom und die Reformation* (2017) prvi, ki je v predstavitev začetkov reformacije in Lutrovega delovanja pritegnil gradivo vatikanskih arhivov, ki je bilo pri dotedanjih zgodovinskih delih popolnoma spregledano.

Martin Luter je odprl boj proti papeštvu, kar je vzbudilo nadaljnje konfesionalne opredelitve in polemike med protestantskimi in katoliškimi avtorji ne le v 16., temveč tudi v naslednjih stoletjih. To zelo nazorno predstavi Volker Reinhardt v knjigi *Luter, der Ketzer*. Ob obisku Rima leta 1511 ga je prizadelo, da se s papežem Julijem II., ki je bil ravno na vojnem pohodu, ni mogel srečati. Pogovore ob omizju (Tischgespräche) poznamo le po zapisih poslušalcev, »ki prezentirajo Lutra, kot so si ga želeli, dogmatika in dušnega pastirja, čigar evangeljska vera ali pobožna spodbuda mora veljati za vse naslednje generacije, ali pa upornika proti papežu in sholastiki« (Schilling 2017, 17). Luter v svojih pamfletih in nato v najbolj srhljivih zgodbah opisuje sodobne papeže, pri čemer legendam o papežih niso bile postavljene nikakršne meje. Iz tega se je razvil negativen način predstavljanja zadev, ki je značilen za protestantsko zgodovinopisje, čeprav so zgodovinarji 19. in 20. stoletja opustili najbolj izstopajoče izmišljotine in surova zmerjanja. Nasprotna stran, Rim in papež, glede tega nista ostala Lutru nič dolžna. Zanje je bil Luter odvraten Nемеc, nagnjen k pijači, jeznorit, neizobražen, ošaben, ljubitelj prostaškega jezika, ki je s svojimi napadi proti vodstvu Cerkve – papežu postal ljubljeneц mogočnikov Nemčije in tako upal, da si pridobi slavo in bogastvo. Te sovražne slike pa se ohranjajo kljub rahlemu krhanju v znamenju »ekumenizma« (Reinhardt 2017, 10).

Luter je vnesel bistvene spremembe v pojmovanje in delovanje Cerkve, ki se je uveljavila kot protestantska. Namesto posvečenega (službenega) je Luter zagovarjal duhovništvo vseh vernih. Župnik je tako postal eden izmed akademskih poklicev, za katerega sta se zahtevali teološka izobrazba in pridigarska nadarjenost. Pridiga je postala središče bogoslužja, mašo kot daritev je odpravil. Vodenje Cerkve je prenesel na svetne oblasti, deželne kneze in mestne magistrate. Drugim skupnostim vodenja Cerkve ni dovolil, ker bi se to po njegovem končalo v upor in anarhiji. Kneze in mestne magistrate je zadolžil kot »zasilne škofe«, vendar so potem to funkcijo obdržali. Vodilni »cerkveni možje« so bili zaradi

tega superintendenti, namestniki. Svobodo kristjana je predvidel v tem, da so verniki svobodni glede človeških zapovedi v zvezi z odrešenjem tako posta, praznikov, odpustkov, romanj kot drugih predpisov, niso pa svobodni in prosti, kar zadeva podrejenost svetnim oblastem, kot so si to razlagali v kmečkem uporu leta 1525 (Reinhardt 2017, 132). Tudi verskim občinam ni priznaval svobode, da bi si same izbirale duhovnika. To pravico je priznaval cerkvenim patronom, ki so jim pripadali dohodki (desetine) župnij (far), iz katerih so plačevali duhovnike, sicer pa bi verniki morali vzdrževati duhovnika sami, medtem ko bi patroni dohodke ohranili.

Popolna pokorščina svetnim oblastem je bila, kot lahko beremo v najnovejši literaturi, lahko tudi usodna, kar velja za čas vse do današnjih dni. Pri tem nikakor niso nepomembni pogledi na čas nacionalizma, ki kulminira v Hitlerjevem času, ko je Lutrov princip absolutne pokorščine svetni oblasti pomenil hude posledice za protestantske Cerkve, ki so sodelovale pri iskanju porekla Judov: »Brez uradniške pomoči (Amtshilfe) Cerkev bi mnogi ljudje njihovim preganjalcem in morilcem ne bili dosegljivi.« (111) Priključitev Avstrije Nemčiji, ki je izzvala veliko nacionalno evforijo, je spodbudila deželne Cerkve Turingije, Mecklenburga in Saške, da so do 20. aprila 1938 sprejele zakone o prisegi župnikov Hitlerju. »Prisegam, da bom firerju nemškega rajha in ljudstva Adolfu Hitlerju zvest in poslušen, da bom spoštoval zakone in vestno opravljal službene dolžnosti, tako mi Bog pomagaj.« Do konca leta 1938 naj bi zapriseglo 9 od 10 nemških pastorjev (123).

3. Reformacija v slovenskem prostoru, pomen slovenščine in nemščine

Reformacijo in protestantizem 16. stoletja je vsako obdobje gledalo in vrednotilo v okviru sočasnih verskih, političnih in drugih družbenih nazorov, kar velja tudi za prikazovanje in vrednotenje slovenske reformacije – protestantizma na Slovenskem. Ker sta od samega začetka najtesneje povezana z nemškim protestantizmom, je tudi danes nujno upoštevati nova nemška spoznanja.

Reformacijsko dogajanje v nemških deželah je odmevalo tudi v slovenskem prostoru, čeprav obširnejših poročil o tem ne poznamo. Vsekakor so bile nove ideje vsaj že v tridesetih letih 16. stoletja prisotne v lju-

bljanskem stolnem kapitulju. Ustanovitelj stanovske šole v Ljubljani leta 1563 Lenart Budina je študiral v nemških deželah, menda celo pri Melanktonu v Wittenbergu. Kranjski plemič in najpomembnejši podpornik protestantov Herbard VIII. Auersperg (Preinfalk 2006, 98), rojen leta 1528 na Dunaju, kjer se je tudi šolal, je z bratom Vajkardom nadaljeval izobraževanje pri knezu v kneževini Kleve, kjer je bil protestantizem močno prisoten, čeprav si je knez prizadeval za »srednjo pot« Erazma Rotterdamskega. Predvsem pa je slovenske dežele z Lutrovo reformacijo povezal Primož Trubar. Tu bolj kot njena 500-letnica na spominjanje vplivajo jubileji, povezani z njim, tako 400-letnica smrti 1986 kot tudi 500-letnica rojstva leta 2008. Ob teh spominskih dogodkih je poleg številnih proslav nastala tudi obsežna literatura, ki predstavlja sodobne poglede na to obdobje in njegovega najvidnejšega slovenskega predstavnika.

Za slovenski pogled v čas Primoža Trubarja je izredno pomembna vloga jezikov, slovenščine in nemščine ter odnos do njiju. Jezika namreč nista bila le sredstvo komuniciranja na slovenskem jezikovnem območju, temveč tudi sredstvo izražanja nasprotij ter posredovanja sovražnih predstav o nasprotni strani daleč preko meja slovenskega govornega področja. To je bilo še posebej pomembno v času slovensko-nemških nacionalnih bojev od druge polovice 19. stoletja pa do propada habsburške monarhije ob koncu prve svetovne vojne, ko je v prostoru znotraj nove države Jugoslavije prevladala slovenščina. Nemščine pa ne gre pojmovati le kot jezika tujcev, saj jo je obvladala vsa takratna slovenska inteligenca, v nemščini pa je tudi večji del za slovensko zgodovino relevantnega arhivskega gradiva in literature.

Slovenska reformacija je z nemščino najtesneje povezana. Primož Trubar, avtor in izdajatelj prvih slovenskih knjig, je avtor številnih nemških besedil in predgovorov v nemškem jeziku tako v svojih slovenskih knjigah kakor tudi v knjigah, namenjenih južnim Slovanom. Trubarjeva pisma so pretežno v nemščini, med trinosemdesetimi znanimi so le štiri v latinščini, nobenega pa ne poznamo v slovenščini, kar velja tudi za druge slovenske protestante. Prav tako Trubar slovenščine v nemščini ni nikdar poimenoval »slovenische Sprache« ali Slovencev »Slowenen«, temveč je dosledno uporabljal nemško besedo »windisch«, »windische Sprache«, »Windischen« – ki pa takrat seveda ni bila povezana z nikakršno negativno konotacijo – tako kot je uporabljal za nemški jezik

poimenovanje »deutsche (teutsche) Sprache« ter geografsko poimenoval nemške dežele »teutsche Länder«. Beseda »windisch«, uporabljena za slovenščino in Slovence, pa je bila nedvomno nejasna, saj je pomenila tudi jezik vseh Slovanov od Jadranskega pa do Severnega morja in tudi ruski jezik. Tako najdemo to področje označeno v Ortelijevem atlasu. Po tem atlasu se beseda »windisch« določno nanaša na slovensko govorno območje kot »Windische Marck«, Slovenska marka, in »Windische Puchek«, Slovenske gorice (Ortelius 2007, 92.94). »Windisch Land« pomeni Slavonijo, vendar meja med slovenskim in slavonskim območjem med slovensko Štajersko (v državi Svetega rimskega cesarstva) in Slavonijo, ki je bila del hrvaškega kraljestva in s tem Ogrske, ni vedno razvidna, temveč je napis segal tudi na Štajersko. Na teh kartah ni bilo političnih meja, kar umeščanja Slovencev kot »Windische« ni poenostavilo.

Trubar je slovenske knjige pisal za Slovence, jezikovno skupnost, ki jih je edina razumela, čeprav je upal, da jih razumejo tudi Hrvati. Veliko vprašanje pa je, kaj mu pomeni slovenska Cerkev kot organizacijska enota. Trubar našteva pokrajine s slovensko govornico, kar pa še ne pomeni, da bi postavljali meje, v kateri bi bilo cerkveno združeno celotno slovensko govorno območje. Kot se je pokazalo ob Trubarjevih naporih za podpis »Formulae concordiae«, se posamezne dežele niso bile pripravljene odreči deželni organizaciji protestantskih Cerkva. Luter se je obračal na Nemce ter objavljal svoje tiskane tekste v nemščini, kar je bila sploh ena njegovih osnovnih značilnosti in poročilo njegovega uspeha, čeprav nemških meja prav tako ni nikdar določil in ni ustanovil ene vsenemske Protestantske cerkve, temveč se je ta organizirala v okviru deželnih in mestnih političnih enot, ki so bile v jezikovnem pogledu nemške. Trubar je tudi v tem pogledu sledil Lutru ob spoznanju, da je bil pri Nemcih živ nemški jezik eden od temeljev za razširjanje novega nauka in bogoslužja v novi Protestantski cerkvi. »Ljubezen do ljudstva« je v obeh primerih relativna, saj se je končala tam, kjer se ljudstvo ni ravnalo v skladu z njunimi predstavami, npr. pri kmečkih uporih, ki jih oba obsojata. Prav tako sta si edina glede preganjanja čarovnic. Luter je smrtno obsodbo domnevnih čarovnic utemeljeval s Svetim pismom, in sicer z Drugo Mojzesovo knjigo (Eksodus): »Čarovnice ne puščaj pri življenju!« (2 Mz 22,17) Težo »zločina« je presojal na podlagi predstave pakta čarovnice s hudičem in zaradi tega odpada od vere (Hirte 2017, 47). Zmagovita torej ni bila ljubezen, temveč smrtna kazen.

Nemščina je izredno pomembna tudi v zgodovinopisju o slovenski reformaciji. Temeljnih del o slovenski reformaciji v nemščini niso pisali le Nemci ali avtorji, ki slovenščine niso obvladali, temveč tudi Slovenci. Časovno tudi to ne zadeva le obdobja do konca prve svetovne vojne, temveč tudi čas po njej. V nemščini sta temeljno delo Franca Kidriča o Trubarjevi *Cerkovni ordnigi Die protestantische Kirchenordnung der Slowenen im XVI. Jahrhundert* (1919) in odlično delo Matije Murka *Die Bedeutung der Reformation für das geistige Leben der Südslaven* (Murko 1927).

Za preučevanje slovenske reformacije pa je nemščina tudi še danes izredno pomembna. V nemščini so v zadnjem času izšli med drugim trije odlični zborniki mednarodnih simpozijev o Trubarju in slovenski reformaciji, kjer so sodelovali tudi slovenski avtorji, in sicer leta 1995 *Ein Leben zwischen Laibach und Tübingen – Primus Truber und seine Zeit* (Kluge 1995) in dva zbornika leta 2011: *Primus Truber. Der slowenische Reformator und Württemberg* (Lorenz 2011) in *Die Reformation in Mitteleuropa. Beiträge anlässlich des 500. Geburtstages von Primus Truber* (Rajšp 2011). V nemščini so tudi prispevki slovenskih avtorjev, ki so sodelovali na simpozijih o reformaciji ali objavljali v drugih znanstvenih revijah, npr. študija Saša Jeršeta *Die slowenische Reformation zwischen dem Amboss Christi und dem Hammer der Romantik – Zur Hagiographie der Moderne und deren vormodernen Grenzen* (Jerše 2013, 128–150). Iz tega nedvomno izhaja, da je nemščina s slovensko reformacijo neločljivo povezana.

Sam jezik, nemščina, v povezavi s slovensko reformacijo gotovo ni bil in ni sporen. Problem je nastal, ko je postala jeziku pripisana glavna vloga nacionalnega kulturnega ustvarjanja in ko je jezik postal osnovni znak nacionalne identifikacije. V politično-nacionalnih bojih od druge polovice 19. stoletja do konca prve svetovne vojne je nemška liberalna stran, ki je v glavnem podpirala takratni nemški protestantizem, označevala slovensko prizadevanje za vpeljavo slovenščine v šole in urade kot zahtevo po prevladi »mračnjaškega, kulturi sovražnega, brezobličnega slovenstva proti nemški izobrazbi in prosvetljenstvu«, in se spraševala, »ali naj opustimo naše šole in pustimo naše otroke izobraževati v napol barbarskem idiomu«. Vse to se je bralo v ljubljanskem nemškem časniku *Laibacher Tagblatt* (9. 8. 1871, 181). Slovenci pa so se istočasno borili proti germanizaciji. S tega vidika so predvsem plemstvo označevali kot »nemško«, kar je predstavljalo Slovincem nasprotno »sovražno« stran. To naziranje se je prijelo; tako npr. Sperans piše, da se je reformacija na

Slovenskem »notranje odtujila kmečko-plebejskemu ljudstvu, ker se je vse bolj povezovala z nemškim plemstvom. Prijatelj nemškega graščaka pa ni mogel biti tudi prijatelj slovenskega kmeta.« (1939, 51). Cerkevni zgodovinar Josip Turk leta 1942 prav tako poudarja nemško »tujkost« plemstva in meščanstva: »Nemško plemstvo in meščanstvo pa je bilo slovenskemu narodu tuje in se ni potegovalo za slovensko protestantsko književnost iz ljubezni do slovenskega naroda kot takega. Namen te književnosti je bil širiti in ohranjovati med Slovenci nemški protestantizem, torej namen, ki je bil katoliškemu slovenskemu narodu gotovo tuj in škodljiv.« (Turk 1942) Sperans in Turk sta tako vsak na svoj način odklanjala plemstvo kot »nemško«.

Bili so pa tudi drugačni pogledi, kot izpričujeta France Kidrič in Ivan Prijatelj. France Kidrič je ob štiristoletnici Trubarjevega rojstva menil, da bi obstoj slovenske protestantske Cerkve pripravil razmere, ki bi Slovence in plemstvo povezale v narodno enoto: »Valovi, ki so ustvarjali konec 18. in v začetku 19. stoletja nove razmere, bi bili našli slovensko ljudstvo kulturno, pripravljeno in narodno zavedno, večino njegove inteligence in med njim živečega plemstva pa tako zavzeto za slovenski jezik, da bi bili vzbudili v njej smisel za slovenska prizadevanja ter jo strnili s slovenskim ljudstvom v eno narodno telo.« (Kidrič 1908; 1951, 79) Podobnega mnenja je tudi Ivan Prijatelj, ko piše: »In kar je tudi velike važnosti: ostalo bi bilo z narodom v ozki dotiki tudi plemstvo, ki je bilo takrat termometer kulture [...] Res da je bilo naše plemstvo že od pamtiveka povečini nemškega pokolenja. Vendar si je vsaj deloma prisvajalo tudi jezik podložnikov. V reformacijskem gibanju pa se je s svojimi preprostimi soverniki strnilo v eno.« (1952, 28) Seveda je treba pristaviti, česar oba avtorja še nista mogla slutiti, da je »slovenska revolucija« po drugi svetovni vojni izgnala ali pobila plemstvo ne glede na znanje slovenskega jezika in ne glede na pozitiven odnos do Slovencev. Pa tudi sicer velja upoštevati ugotovitev Janka Kosa: »Primeri drugih malih evropskih narodov, ki so v razmerah politične nesamostojnosti in socialne podrejenosti od reformacije prejeli ne samo novo vero, ampak tudi začetek lastne književnosti – npr. Latvijci, Estonci in Finci, deloma Litovci in posebej Lužiški Srbi – dokazujejo, da reformacija ni šla v hitrejši narodnokulturni, kaj šele državopolitični razmah teh ljudstev, temveč ga je celo zavrla.« (1996, 63–65)

Nedvomno pa odnosa slovenskega katoliškega tabora ter dilem dela liberalnega tabora do Trubarja in slovenskih protestantov pa tudi odnosa liberalnih in protestantskih Nemcev od druge polovice 19. stoletja dalje ne gre presojati brez upoštevanja takratne nove stvarnosti – pojava in razvoja nacionalizmov ter iz njih izvirajočih mednacionalnih odnosov. Pri Nemcih si je lastil zasluge za nastanek nemškega naroda nemški protestantizem, velik del nemške nacionalne propagande so vodili protestantski predikanti, pri Slovencih pa so prevzeli glavno vlogo narodno-političnega osamosvajanja slovenski katoliški duhovniki. V prvi polovici 19. stoletja tega bojevništva še ne zasledimo in bi v »premočrtnem nadaljevanju« bil mogoč tudi drugačen potek slovensko-nemških mednacionalnih odnosov in posledično sprejemanje slovenskih protestantov na slovenski katoliški strani.

Naj navedem dva protestanta, Slovaka Pavla Jozefa Šafařika in Nemca Carla Bernhardija, na primeru odnosa do slovenskih jezikovnih meja na njunih zemljevidih. Prvi je leta 1842 izdal *Slovenský Zemevid*, na katerega je zelo verodostojno vrisal nemško-slovensko jezikovno mejo na Koroškem in Štajerskem, zapisal vsa krajevna imena v slovenščini, Slovence pa poimenoval z njihovim imenom Slovenci. Podatke so mu po posredovanju Matije Čopa pripravili slovenski duhovniki Valentin Stanič, Matija Majar in Anton Martin Slomšek. Carl Bernhardt, ki je leta 1844 izdal prvi zemljevid zunanjih meja nemškega govornega področja, *Sprachkarte von Deutschland*, je narisal nemško-slovensko jezikovno mejo na podlagi podatkov, ki mu jih je priskrbel Šafařik, in je izrecno odklonil tedanje nemške zemljevide, kjer je bila jezikovna meja zarisana po reki Dravi. Šafařik in Bernhardt pa sta tudi avtorja zemljevida *Ethnographische Karte der österreichischen Monarchie* v enem najpomembnejših atlasov tistega časa – *Fizikalnem atlasu* (Berghaus 1848), kjer so Slovenci prvič označeni z nemško besedo Slowenzen. Tako so Slovenci v pomlad narodov leta 1848 vstopili z lastnim imenom tudi v nemškem jeziku, slovaški in nemški protestant pa sta poskrbela, da so bili prepoznani tudi v geografskem prostoru.

Na slovenski katoliški strani pa je pomemben škof Anton Martin Slomšek, ki je dal drugačno osnovo sprejemanju in vrednotenju slovenskih protestantov na katoliški strani, kot je potekala v kasnejšem kulturnoboju. Slomšek je prištel slovenske protestante v krog pomembnih ustvarjalcev slovenske pisne kulture: »Truber, Dalmatin,

Bohorič in tiste dobe vrstniki so našo slovenščino obudili, akoravno so nesrečno od prave vere zavili; Bog je njihove greške našemu narodu v dobro obrnil po svoji neskončno modri previdnosti, ki dostikrat hudo prostim ljudem dopusti, pa hudo k našemu pridu obrne.« (Slomšek 1862, 72) Slomšek ni uporabil besede »greh«, temveč »greška«, kar za čas takratnih konfesionalnih nasprotij ni zanemarljivo, saj so v naslednjem obdobju prevladujoča konfesionalna in nacionalna nasprotja onemogočala enotno vrednotenje.

4. Zgodovinska dela nemških avtorjev o slovenski reformaciji

K raziskovalni vnemi slovenske reformacije je v največji meri prispevala sprostitev organiziranja veroizpovedi po marčni revoluciji leta 1848, čeprav so omejene možnosti obstajale že od tolerančnega patenta cesarja Jožefa II. leta 1781 dalje. K vzpostavitvi nove evangeličanske občine v Gorici je leta 1857 pripomogel cesar Franc Jožef osebno (Patzelt 1999, 232). Kot prvi predikant leta 1850 ustanovljene Evangeličanske cerkvene občine v okolici Ljubljane je deloval Theodor Elze, doma iz Dessaua na Saškem, ki se je posvetil pisanju protestantizma na Kranjskem. Med številnimi deli sta še posebej pomembna geslo o Primožu Trubarju v *Real-Enzyklopädie* leta 1885 (Elze 1885) ter izdaja Trubarjevih pisem *Primus Trubers Briefe* (Elze 1897), delo, ki močno presega naslov in je do danes nepreseženo. Delo do danes – razen Trubarjevih pisem – ni prevedeno v slovenščino in knjiga je tudi sicer težko dosegljiva. Vendar Elze nikakor ni bil zagovornik konfesionalnih in nacionalnih bojov. Ti so izbruhnili predvsem v nemškem liberalnem časopisju, sledila pa jim je protireakcija v slovenskem časopisju. Seveda pa zaradi tega nemške publicistike ne gre negativno ocenjevati, saj je ob njej zorela slovenska narodna zavest in se je krepil »slovenski narodni imunski sistem«.

Kljub nasprotjem pa so bila za Slovence sprejemljiva tudi zgodovinska dela nemških avtorjev o slovenski reformaciji. To je izrecno poudaril Anton Aškerc glede Theodorja Elzeja: »In ta mož, kateremu se imamo sedaj zahvaliti skoro za vse, kar vemo o začetku naše književnosti, je nemški učenjak dr. Theodor Elze, bivši evangelijski pastor v Ljubljani.« (Aškerc 1905a, 9) Josip Gruden pa je v svojem sestavku *Trubar v jubilejnem slovstvu* leta 1908 zapisal, da dr. O. Hegemann v svojih dveh jubilejnih spisih *Zu Primus Trubers 400jährigen Geburtstag* in *D. M. Primi Truberi* meni, da »govori zastopnik evangelijske konfesije o prvem nje-

nem propovedniku na Kranjskem, in odkrito moramo reči, da se sodba, ki jo čujemo s te strani, splošno bolj strinja z resnico kakor pa izvajanja Trubarjevih slovenskih slavitev» (Gruden 1908, 474). Z Grudnovno oceno se lahko še danes strinjamo, obenem pa kaže, kako so Trubarja sprejemali in o njem sodili Slovenci.

5. Slovenski zgodovinski in literarni pogledi na reformacijo

V *Zgodovini narodov Jugoslavije* iz leta 1959 Bogo Grafenauer o Grudnovem pregledu reformacije zapiše: »Najpodrobnejšo podobo širjenja protestantizma v vseh slovenskih deželah je dal J. Gruden v svoji *Zgodovini slovenskega naroda*.« (1956, 344) Ta del knjige je Grafenauer označil tudi kot enega najboljših. Vendar je delo izšlo šele v letih 1912–1916, se pravi po razburljivem letu 1908. Med pomembnejšimi dotedanjimi deli o slovenski reformaciji Grafenauer imenuje še *Trubarjev zbornik* iz leta 1908, ob katerem pa meni, da so pristaši liberalizma predstavljali protestantske pisce kot svoje prednike »in na ta način vnašali v zgodovino številna sodobna in napačna pojmovanja« (Grafenauer 1959, 342).

Vendar v tem času odločilne vloge pri ustvarjanju slike o Trubarju in slovenskem protestantizmu v 16. stoletju niso imeli slovenski zgodovinarji, temveč pesnik Anton Aškerc, ki je objavil dve pesnitvi, *Primož Trubar, zgodovinska epska pesnitev* leta 1905 (114) in *Mučeniki* leta 1906. Aškerčeva podoba Trubarja in slovenskih protestantov pa je opevana v duhu takratnega kulturnega boja, ki se je iz Nemčije uveljavil tudi med Slovenci.

Tako naj bi se Trubar zagovarjal pred škofom Petrom Seebachom:

»Vi škof pastir ste, pravite, najvišji?
Pastir ste, res ja – zajcev gornjegrajskih!
A duš pastir slovenskih – to sem jaz!
In ljudstvo me poklicalo je samo
iz Nemčije domov, da ga učim
namesto vas, ki ne utegnete!
In vi? Naj cesar Ferdinand umakne
zaščitni meč mogočni svoj od vas –
in kaj ste brez zaslombe dvorske? Ničla!«

In ko je Trubar prihajal od škofa:

»Na trgu zunaj pa se shaja ljudstvo
in orijo navdušeni se kliki:
‘Hej, Trubar! Bog te živi! Slava, slava!
K svobodi pot nas vodi tvoja prava.
Ti naš buditelj si in naš učitelj,
slovenski prerok naš in naš voditelj.’« (Aškerc 1905, 116)

Kulturnobojna je tudi pesnitev *Himna slovenskih heretikov* (Aškerc 1906, 4), tj. protestantov:

»Izbrali smo si svojo novo vero
in svojega mi molimo bogá,
Boga svobode, luči in resnice,
in nosimo s seboj ga v dnu srcá. [...]
Vse ljudstvo skoro v teh deželah lepih
udano hereziji je peklenški
in noče slišati nič več o Rimu.« (48)

Prva pesnitev ni bila kritično sprejeta le na katoliški strani, temveč tudi v liberalni reviji *Zvon*. Dr. Josip Tomišek je v oceni zapisal: »Odkar se resno piše o slovenskem slovstvu, pač ni nikogar, ki bi tajil velike zasluge Trubarjeve za naše slovstvo: njegov prvi začetnik je in ostane.« Sprašuje pa se, ali je to tudi primerna snov za poezijo. »Trubar je eminentna zgodovinska snov [...] to pač pričakujemo, da se ne premakne popolnoma težišče zgodovinske osebe ali zgodovinskega dejanja [...] Kar se tiče Trubarja, se mi zdi potrebno, prebiti enkrat za vselej, da je napačno ga slaviti kot narodnjaka; on ni pisal slovenski zato, ker je ljubil slovenski narod in jezik, ampak ker je hotel širiti novo vero in je za ta namen spoznal Luter imenitno sredstvo v narodnem jeziku.« (Tomišek 1905, 118) Aškerc se je odzval z obširnimi odgovori, v katerem med drugim piše: »Gospod doktor je suh znanstvenik, filolog v ožjem zmislu te besede, ali estetik ni in ne bo nikoli.« (1905, 4). S tem pa je Aškerc vzpostavil vse do danes domala nepreseženo podobo Trubarja kot junaka in heroja, v katerega avtor vsadi svoje poglede in želje z vidika sočasnega dojemanja in razumevanja avtorjev. Predvsem pa se je, kot se zdi, med Sloven-

ci zelo prijela misel, da je »estetika« vredna več kot resno raziskovanje zgodovine in prikazovanje resničnih zgodovinskih razmer in dogodkov.

V drugi polovici 19. stoletja pa se je to odrazilo še na področju kulturnega boja – najprej v nemških deželah in nato še v avstrijskih – ki je potekal predvsem med protestantskim in protestantizmu naklonjenim liberalnim ter katoliškim taborom. Kulturni boj se je odrazil tudi v odnosu do nacionalnih gibanj in nacionalizmov. Če je ta potekal v nemških deželah v drugi polovici devetnajstega stoletja in predvsem po združitvi Nemčije leta 1871 med protestanti in katoličani znotraj nemškega jezikovnega območja, kjer si je zasluge za nastanek nemškega naroda lastil protestantizem, se je v Avstriji ta boj odražal tudi v nacionalnih nemško-slovenskih odnosih, dokler v prvem desetletju 20. stoletja ni vzplamtel tudi med slovenskima taboroma. Zasluge za stvaritev »političnega naroda« si je namesto slovenskega protestantizma, ki ga v glavnem ni bilo, lastil slovenski liberalizem, ki je iskal osnove v reformaciji, čeprav je bila situacija med Slovenci nemški diametralno nasprotna, saj so bili nosilci slovenskega nacionalnega boja slovenski katoliški duhovniki. Vendar v literaturi, ki zadeva oblikovanje Slovencev kot naroda, večinoma še do danes ni presežen protikatoliški duh, kar je razvidno tudi iz nekaterih besedil Slovenskega protestantskega društva Primož Trubar (ustanovljeno 12. 10. 1994) in na kar je opozoril akademik Drago Jančar (1999, 169–171). Drago Jančar je zato tudi med sopodpisniki (Francetom Bučarjem, Nikom Grafenauerjem, Petrom Jambrekom, Tonetom Jerovškom, Janezom Pogačnikom, Antonom Stresom, Rudijem Šeligom in Lovrom Šturmom), ki so leta 1996 objavili pobudo za ponovno presojo slovenskega narodnega položaja, v kateri je rečeno, da sta bili »Katoliška in Evangeličanska cerkev stoletja steber ohranjanja slovenstva«. Posledično pobudniki izjave tudi zahtevajo, da se obema »duhovnima temeljema slovenstva« (Drago Jančar idr. 1996, 37), Katoliški in Evangeličanski cerkvi, prizna legitimna udeležba v javnem življenju.

Slovenci v tem času niso imeli nobenega središča, ki bi omogočalo in podpiralo raziskovalno vneto časa 16. stoletja, z izjemo teoloških šol, kjer je obstajal predmet cerkvene zgodovine. V Ljubljani je to izkoristil predvsem Josip Gruden, ki je napisal prvo obsežno zgodovino Slovencev in v njej solidno opisal tudi zgodovino slovenske reformacije (Gruden 1910–1916).

6. Martin Luter doma, Primož Trubar v tujini?

Luter in Trubar sta živela v isti državi, Svetem rimskem cesarstvu. V nasprotju z Lutrom Trubar ni nikdar prestopil državne meje. V cesarstvo je v tistem času spadala tudi Reka. Tudi ko je Trubar prišel na »Nemško«, četudi so tam veljali v marsičem drugi običaji, je prišel v svet – če odmislimo narečja – kjer je bila ista govornica, kot je bil vajen iz »domovine«, kjer je poleg slovenščine nemščina prevladovala že na auersperškem gradu, v njej je razpravljal deželni zbor, bila je jezik okolja njegovega šolanja v Salzburgu in na Dunaju pa tudi v Trstu ni bila tuja.

Država, v kateri je Trubar bival, pa se ni imenovala »Nemško cesarstvo« niti nemška država, kot piše zgodovinar Bogo Grafenauer v *Zgodovini Slovencev III* (Grafenauer 1956, 98). Država (imperij) je nosila ime Sacrum imperium Romanum ali Heiliges Römisches Reich, od konca 15. stoletja tudi Heiliges Römisches Reich Deutscher Nation, vendar zadnje ni bilo do propada cesarstva leta 1806 nikdar uradno ime. Trubar poiменуje državo, v kateri je živel in deloval, Sveti Rayh.

Trubarjeva ožja domovina je bila tesno povezana z državnimi centri političnega dogajanja in odločanja, kot so bili državni zbori, tudi tisti, na katerih so bile sprejete odločitve o novi verski ureditvi. Ogrsko kraljestvo in v njegovem okviru kraljevina Hrvaška ter slovanski prebivalci ozemlja Beneške republike teh direktnih povezav niso imeli.

Trubar je imel, tako kot številni drugi izobraženci s slovenskega govornega področja, direktne stike z vladarji. Številni so dosegli pomembne položaje pri cesarju Maksimilijanu I.; omenimo le nekatere: Tomaž Prelokar (Thomas de Cilia), vzgojitelj cesarjeviča Maksimilijana in v letih 1491–1496 škof v Konstanci, Jurij Slatkonja, ustanovitelj zbora Dunajskih dečkov in prvi dunajski redni škof, Mihael Tiffern, vzgojitelj in kasneje svetovalec württemberskega kneza Krištofa ter mnogi humanisti na dunajski univerzi, o katerih lahko beremo v odlični knjigi Primoža Simonitija *Humanizem na Slovenskem* (2008). Trubarju so vladali cesar Maksimilijan I., s katerim direktno ni imel opravka, in nato nadvojvoda in kasnejši cesar Ferdinand I., ki ga je postavil za ljubljanskega kanonika in bil kasneje z njim v stiku glede verskih zadev, nadvojvoda Karel, ki je Trubarja izgnal iz svojih dežel, ter kralj Maksimilijan II., ki je finančno podprl Trubarjeve tiske, razsojal glede pravovernosti Trubarju v prid,

vendar takrat ni bil Trubarjev neposredni vladar, kasneje, ko je postal cesar, pa Trubar z njim ni imel več neposrednih stikov.

Trubarjeva domovina, slovensko jezikovno področje, je imela po letu 1526 le enega neposrednega vladarja, Habsburžane, čeprav v dveh državah: Svetem rimskem cesarstvu in na Ogrskem; v drugi državi – Beneški republiki – so bili le Beneški Slovenci. Sicer pa so duhovno in svetno oblast izvajali vladarju bolj ali manj pokorni zemljiški gospodje, ki so se skupaj z duhovnimi gospodi sestajali, posvetovali in tudi odločali v deželnem zboru. Tudi za cerkvene gospode, škofo, kapitulje, opate, opatinje in druge redovne predstojnike je bil neposredna instanca deželni knez, in ne direktno vrhovni poglavar Katoliške cerkve, papež, ki brez vladarjeve privolitve ni nič dosegel. Tako je Ferdinand izdal v času vladanja nad 50 ukazov v zvezi s cerkvenimi in verskimi zadevami.

To, da je nadvojvoda Karel Trubarja izgnal zaradi izdaje *Cerkvenega reda*, kar je pomenilo poseganje v vladarjeve pravice, vemo, manj pa upoštevamo, da isti nadvojvoda ni dovolil niti razglasitve sklepov sinode v Ogleju leta 1565 niti sklepov sinode v Vidmu leta 1583, na kateri so sodelovali tudi cerkveni dostojanstveniki s slovenskega ozemlja, ali da je zahteval ponovno volitev stiškega opata Janeza leta 1564 (Mlinarič 1995, 357), ker ni bil prepričan, da je res neporočen in katoliškega mišljenja. In končno je bil vladar nadvojvoda Ferdinand II. tisti, ki je na podlagi državnega zakona iz leta 1555, ki je pravno utemeljil načelo »*cuius regio eius religio*«, dokončno prepovedal protestantsko vero v svojih deželah, pa čeprav je to izvedel s pomočjo katoliških dostojanstvenikov, med katerimi je bil tudi ljubljanski škof Tomaž Hren.

Trubarjeva domovina in njeni prebivalci so hudo trpeli zaradi turških vpadov z juga, na zahodu pa zaradi vojn in sovražnih odnosov med Habsburžani in Beneško republiko. Res je, da so te vojne »prinesle« Slovincem vsaj soško dolino severno od Gorice, pa vendar so bile krvave, kot so vojne vedno.

Vojne pa so Slovence veliko stale tudi glede cerkvene imovine in cerkvenih dragocenosti, ko je leta 1525 vojvoda, kasnejši kralj in cesar Ferdinand I. zasegel kelihe, monštrance in drugo dragoceno posodje iz cerkva ter jih dal prekovati v denar, ki pa ga nato ni uporabil le za obrambo pred Turki, temveč tudi za utrditev oblasti na Ogrskem, ki jo je

podedoval po smrti zadnjega ogrskega kralja Ludvika 1526 v skladu z dedno pogodbo.

Od tega časa dalje je bila zaradi izrednih davkov hudo obremenjena cerkvena posest, ki so jo župniki zaradi davčnih zaostankov vedno pogosteje zastavljali ali celo odprodajali. Glavni vladarjevi sodelavci so bili deželni stanovi, ki jim je Ferdinand naročil, da morajo skrbeti za versko prenovo, pristojni pa so bili tudi za pobiranje davkov. V verskem oziru je bil velik del plemstva na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem naklonjen protestantizmu in se je prišteval k Protestantski cerkvi, vendar je plemstvo ostalo pristojno za pobiranje davkov tudi od katoliških župnikov in samostanov in je z zastavami posesti odtujevalo »cerkveno« posest, proti čemur pa je ponovno odločno nastopil vladar, saj je to pomenilo tudi odtujevanje njegove »rezervne posesti«. Davke sta morala seveda plačevati tudi oba protestantska župnika na Kranjskem – v Škocjanu pri Turjaku in v Dolenjskih Toplicah – saj se status in dotiranje obeh preko desetine nista razlikovala od katoliških. To pa ni zadevalo vseh drugih protestantskih predikantov, ki so jih plačevali deželni stanovi, prav tako kot tudi ne Primoža Trubarja, ki je do smrti prejemal plačo v višini ljubljanskega superintendenta (200 goldinarjev letno) od kranjskih deželnih stanov.

7. Primož Trubar »pokopan pod nešteto plastmi mitov, konstrukcij in superlativov«

Mislim, da je ugotovitev Karpitza glede Lutra, da »leži pokopan pod nešteto plastmi mitov, konstrukcij in superlativov«, uporabna tudi za slovenski pogled na Primoža Trubarja in slovensko reformacijo. Veličina in pomen Primoža Trubarja in slovenske reformacije z odstranitvijo mitov ne bosta zmanjšana, temveč bosta postavljena na trdne temelje, predvsem pa bo dana možnost, da odkrijemo, kaj nam ima Trubar povedati danes. Pravzaprav razvoj v to smer že teče tako v Sloveniji kot zunaj nje. Sem lahko nedvomno štejem ugotovitev Helmuta Clausa, da prva slovenska knjiga *Katekizem* in druga *Abeceдарium* nista bili natisnjeni v Tübingenu, temveč v Schwäbisch Hallu (2013, 127–137). S tem so ovržene tudi mitične razlage o tiskanju prve knjige. Na spominski tabli, ki je bila odkrita 17. aprila 2017, pa je tudi pravilno zapisano, da sta bili tukaj natisnjeni prvi slovenski knjigi *Katekizem* in *Abeceдарij* v nasprotju

z napačnim vrstnim redom na plošči v Tübingenu, kjer je na prvem mestu *Abecedarij* in *Katekizem* šele na drugem.

Domala kot bistvo Trubarjevega pomena se jemlje njegovo pismo Adamu Bohoriču, kjer med drugim zapiše: »Veleomikani mož! Ne dvomimo, da dobro poznaš in neredko obžaluješ nesrečno kulturno zaostalost naše ožje domovine, saj je prava sramota, kako se vsepovsod šopiri zaničevanje do lepih umetnosti in zanemarjanje duhovne izobrazbe. Toda ko bi le vsi, ki to bedno rovtarstvo občutijo, hoteli združiti z nami svoje želje in gorečnost, svoje misli in delo ter z nami vred napeti vse sile, da mu napravijo konec.« (Rajhman 1986, 199; Lesigang-Bruckmüller 2009, 169) Anna-Maria Lesigang-Bruckmüller pa je v študiji o pismu pokazala, da »Trubar-Kreljevega pisma Bohoriču ni mogoče razumeti kot opis konkretnega klavrnega stanja izobrazbe na Kranjskem in Štajerskem, temveč da se pismo uvršča med humanistična pisma, katerih avtorji so vedno stremeli k najvišjemu idealu izobrazbe«, in zaključila, da »Trubarjevo pismo torej ne opisuje slovenskega posebnega primera, temveč del takratne evropske realnosti, in sicer v običajni terminologiji (pozni) humanistov« (178, 180).

V komisiji za pregled in oceno Trubarjevega jezika leta 1560 so sodelovali številni župniki, ki niso prestopili v protestantsko Cerkev, kar prav tako priča, da slovenski duhovniki v Trubarjevem času še zdaleč niso bili tako neuki, kot se v spisih o slovenski reformaciji običajno trdi.

Odnos do reformacije med Slovenci ni bil enostaven. Predvsem so prevladovala razlage, ne pa tudi resnično zanimanje za razmere v 16. stoletju. Potem ko je zanimanje zanjo od druge polovice 19. stoletja zelo poraslo, pa so ta gledanja dobila barvo očal tistega časa. Nedvomno velja, da se je na stran protestantizma postavil slovenski liberalni tabor. Vendar mu je to bolj kot zanimanje za resnične razmere v Trubarjevem času in času protireformacije služilo za sodobni kulturni boj proti Katoliški cerkvi. Glede tega se mi zdi zelo primerna interpretacija Janka Kosa: »Proti koncu 19. stoletja, v krogih slovenskega liberalizma in zlasti z Aškerčevo pesniško preinterpretacijo dogajanja v reformaciji in protireformaciji, je nastalo mnenje, da so slovenski reformatorji – tako kot njihovi vzorniki v luteranskih nemških deželah – branilci svobodne misli in s tem že predhodniki svobodomiselstva.« (1996, 65) Podobna preinterpretacija se je dogajala tudi v zvezi s prenašanjem narodnosti v

čas reformacije. Glede vrednotenja reformacije in protireformacije po drugi svetovni vojni zavzema zelo pomembno mesto Edvard Kardelj, ki je slovenske protestante s Trubarjem na čelu instrumentaliziral za svojo vizijo razvoja narodnega vprašanja z vnašanjem pojma »nacionalno prebujanje« (Kardelj /Sperans/ 1957, 104) v čas, ko o tem ne more biti govora. »Narodna prebujanja« so namreč prebujala tudi »narodne nasprotnike« in vodila v nacionalne boje, ki jih v 16. stoletju ni. Prav tako je Trubarja uporabil za lasten boj proti Katoliški cerkvi. »Njegov odkriti boj je veljal [...] zlasti rimskemu papežu. Skratka, veljal je Katoliški cerkvi.« (Kardelj /Sperans/ 1957, 84) Jugoslovanski poveljni komunistični režim in Kardelj kot njegov glavni ideolog pa kljub soglašanjju s Trubarjem protestantom še zdaleč nista prizanesla. Protestantske cerkve, razen v Prekmurju, so bile zaprte, protestanti, predvsem tisti »nemške narodnosti«, izgnani ali so se sami umaknili. Pa tudi slovenskim protestantom v Prekmurju ni bilo prizaneseno, inšpektor evangeličanskega seniorata Josip Benko je bil obsojen na smrt in usmrčen. Kljub poudarkom, kako pomemben je protestantizem za gospodarski razvoj, je bila to v slovenskem revolucionarnem zagonu po drugi svetovni vojni tudi za protestante smrtno nevarna, in ne olajševalna okoliščina. Ludvik Jošar, evangeličanski duhovnik v Bodoncih (1960–2006), je bil še leta 1961 obsojen na tri leta in pol strogega zapore in zaprt zaradi nekaterih odlomkov, iztrganih iz pridig, »ki so bili tako hudi, da bi z njimi lahko zrušil takratni družbeni red«, njegova žena učiteljica pa je izgubila službo (Vlaj 2012).

Zaključek

Mimo vprašanja, kaj nam ima povedati in kako lahko razumemo Trubarja danes, gotovo ne moremo. Dosedanje ideološko obarvane konfesionalne, kulturnobojne, liberalne, nacional(istič)ne in razrednorevolucionarne podobe Trubarja in slovenskih protestantov za današnji čas ne dajejo zadovoljivega odgovora.

Dogajanje 15. in 16. stoletja slovenskega prostora ni zaobšlo. V času vrhunca humanizma so iz njega izšli pomembni humanisti, ki so delovali predvsem na univerzi na Dunaju ter doma, zlasti ob ljubljanskem škofu Ravbarju. Tu so odmevale ideje verske preнове, kanoniki ljubljanskega stolnega kapitlja so oznanjevanje »čistega evangelija« vključili v nov kapiteljski statut pred Trubarjevim prihodom. Primož Trubar je ob

podpori deželnih stanov, nekaterih katoliških duhovnikov in tudi laikov vključil slovenski prostor v dogajanje »nemške reformacije«, reformacije Lutrove smeri. Na področju Notranje Avstrije je postal Trubar najvidnejša osebnost, bil je tudi edini, ki ga je vladar nadvojvoda Karel izgnal iz dežel, ki jim je vladal.

Odločanje za vero in Cerkev v tistem času pa ni bilo prepuščeno posamezniku, temveč vladarju, kar je uzakonil »augšburški verski mir« leta 1555. Na podlagi tega miru so vladarji – Habsburžani uveljavili cerkveno reformo Tridentinskega koncila, katere glavni nosilci so postali jezuiti, ki so jih habsburški vladarji pripeljali v svoje dežele. Jezuitski red je skrbel predvsem za šolstvo, drugi novi red, kapucini, pa za pridiganje. Ta proces, ki so ga kasneje poimenovali protireformacija, je negativno označil že David Runge leta 1601 v svojem delu *Bericht und Erinnerung, Von der Tyrannischen Böpstischen verfolgung deß H. Evangelij in Steyermark, Kärndten vnd Krain*. Posebej pa je bil izpostavljen v drugi polovici 19. stoletja, ko se je odprla razprava o času reformacije. Slovenski protestantizem je bil s kulturnega vidika pozitivno ovrednoten tako pri Valvasorju v *Slavi vojvodine Kranjske* kakor pri Jerneju Kopitarju, Franu Miklošiču in Antonu Martinu Slomšku. V kasnejšem kulturnobojnem obdobju in obdobju nacionalnih bojev pa so prevladali bodisi konfesionalni ali pa liberalno-kulturnobojni pogledi. Značilnost zadnjih je, da so postavili v ospredje boj med Katoliško cerkvijo in papežem na eni strani in reformatorji – protestanti na drugi. To samo po sebi sicer ni sporno, problem je predvsem v tem, da so imeli pred očmi Katoliško cerkev 19. stoletja in svoje nasprotovanje njej, in ne razmer v 16. stoletju. Pri tem so zelo zmanjšali vlogo vladarja pri vzpostavitvi ali zmagi »protireformacije«. To je po svoje tudi razumljivo, saj je bil vladar – cesar Franc Jožef I. – Habsburžan, strpen do protestantov, ki so mu, vsaj v slovenskem prostoru, v političnem pogledu povzročali manj težav kot slovenski katoliški duhovniki.

V slovenskih prikazih je postal Primož Trubar »narodnjak«. S stališča razumevanja narodnjaka od druge polovice 19. stoletja naprej je to sicer simpatična, vendar popolnoma zgrešena podoba Trubarja. Trubar v svojem času ni imel »narodnega nasprotnika«, kar pa je bistvo pojmovanja slovenskega narodnjaka ali »National-Slowene« tistega časa. Trubar je velik zaradi del, ki jih je ustvaril v času, ko nacionalnost in nacionalni boji niso obstajali. Primož Trubar in protestanti so v svojem času ustva-

riili pomembno podlago za uveljavitev slovenskega političnega naroda v drugi polovici 19. stoletja, kulturno podlago, ki so jo priznavali in z njo celo operirali tudi »nacionalni nasprotniki Nemci«. V času od druge polovice 19. stoletja pa so v novih političnih razmerah parlamentarizma prevzeli vodilno vlogo političnega organiziranja slovenski katoliški duhovniki in v tistem času odigrali odločilno vlogo pri uveljavitvi Slovencev kot političnega subjekta v večnacionalni monarhiji.

Trubar je pridigal in pisal v duhu svojega časa, oznanjal je evangelijsko »pravo staro vero«¹ proti katoliški »papeški veri«. Pri tem pa nikakor ne gre pozabiti, da je prevajal Sveto pismo za »lutrške«² pa tudi za »papežnike«³ in v njem za oboje videl rešitev za ta in oni svet: »Na lete shtraifinge inu serd Bosshy, imamo zhestu mi vsi (smo li Papeshniki oli Lutrski, kir se imenuiemo inu hozhmno biti, ty praui kerzheniki, te stare Catoliske Euangeliske vere inu Boshy ludie) premisliti inu prou gledati vti S. Pismu, vkaterim so te Sapuuidi inu Postauue Boshye, te Oblube inu Nauuki S. Euangelia, Aku se po nih pruti Bogu inu ludem, sto vero, snashim Boshymi slushbami, stanum, Pokazanem, dianem inu lebnom dershim.« (Truber 1577, 22)

Trubarjevi prevodi Svetega pisma sicer niso prišli v vsakdanjo rabo tako kot Dalmatinova Biblija. Vendar to ni bilo v nasprotju s Trubarjevo namero, saj je vsestransko podpiral izid Dalmatinove Biblije, ki je z dovoljenjem iz Rima dobrih 200 let ostala v rabi tudi v Katoliški cerkvi.

Reference

- Aškerc, Anton.** 1905. *Primož Trubar, zgodovinska epska pesnitev*. Ljubljana.
- . 1905a. *Ali je Primož Trubar upesnitve vreden junak ali ne?* Ljubljana.
- . 1906. *Mučeniki*. Ljubljana.
- Berghaus, Heinrich.** 1848. *Berghaus' Physikalischer Atlas oder Sammlung von [...] Karten, auf denen die hauptsächlichsten Erscheinungen der anorganischen und organischen Natur nach ihrer geographischen Verbreitung und Vertheilung bildlich dargestellt sind. Zweiter Band. [...] 8. Ethnographie*. Gotha.
- Bernhardi, Karl.** 1844. *Sprachkarte von Deutschland*. Kassel.
- Bothe, Rolf.** 2017. *Kirche, Kunst und Kanzel. Luther und die Folgen der Reformation*. Wien.
- Claus, Helmut.** 2013. Gedruckt in Siebenbürgen durch Jernei Skryaniz. *Gutenberg Jahrbuch* 2013: 127–137.
- Elze, Theodor.** 1885. Primus Truber. *Real-Enzyklopädie für protestantische Theologie und Kirche*. Leipzig.
- . 1897. *Primus Trubers Briefe*. Tübingen.
- Grafenauer, Bogo.** 1956. *Zgodovina slovenskega naroda*. III. zvezek. *Doba prve krize fevdalne družbe na Slovenskem od začetka kmečkih uporov do viška protestantskega gibanja*. Ljubljana.
- . 1959. *Zgodovina narodov Jugoslavije*. Ljubljana.

- Gruden, Josip.** 1908. Trubar v jubilejnem slovstvu. *Čas* 2: 257–268.472–475.
- . 1910–1916. *Zgodovina slovenskega naroda*. Celovec: Družba sv. Mohorja.
- Hirte, Marcus, ur.** 2017. *Mit dem Schwert oder festem Glauben. Luther und die Hexen. Publikacija ob posebni razstavi v »Rothenburg ob der Tauber«*. Darmstadt.
- Jančar, Drago.** 1996. Kdo smo in zakaj imamo državo? *Slovenec*. Sobotno branje (16. 3. 1996), št. 63, 37.
- . 1999. Slovenske marginalije. V: Niko Grafenauer, ur. *Sproščena Slovenija. Obračun za prihodnost*, 159–185. Ljubljana: Nova revija.
- Jerše, Sašo.** 2013. Die slowenische Reformation zwischen dem Amboss Christi und dem Hammer der Romantik – Zur Hagiographie der Moderne und deren vormodernen Grenzen. *Jahrbuch für die Geschichte des Protestantismus in Österreich* 129.
- Kardelj, Edvard.** 1957. *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*. Ljubljana.
- Kidrič, France.** 1919. *Die protestantische Kirchenordnung der Slowenen im XVI. Jahrhundert. Eine literarisch-kulturhistorisch-philologische Untersuchung*. Heidelberg.
- . 1908. Primož Trubar. *Domovina*.
- Kluge, Rolf-Dieter.** 1995. *Ein Leben zwischen Laibach und Tübingen. Primus Trubar und seine Zeit. Intentionen, Verlauf und Folgen der Reformation in Württemberg und Innerösterreich*. München.
- Kos, Janko.** 1996. *Dubovna zgodovina Slovenen*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Krampitz, Karsten.** 2017. *Jedermann sei untertan*. Aschaffenburg.
- Langosch, Karl.** 1968. Die mittellateinische und die europäische Literatur. V: *Miscellanea mediaevalia. Veröffentlichungen des Thomas-Instituts der Universität zu Köln. Band V*. Berlin.
- Lesigang-Bruckmüller, Anna-Marie.** 2009. Latinsko pismo Primoža Trubarja Adamu Bohoriču v primerjavi s humanističnimi pismi Erazma Rotterdamskega. *Stati inu obstati. Revija za vprašanja protestantizma* 9–10.
- Lorenz, Sönke, Anton Schindling in Wilfried Setzler.** 2011. *Primus Trubar. Der slowenische Reformator in Württemberg*. Stuttgart.
- Mlinarič, Jože.** 1995. *Stiška opatija 1136–1784*. Novo mesto.
- Murko, Matija.** 1927. *Die Bedeutung der Reformation für das geistige Leben der Südslaven*. Prag und Heidelberg.
- Ortelius, Abraham.** 2007². *Theatrum Orbis Terrarum. Gedruckt zu Nuernberg durch Johann Koler anno MDLXXII*. Darmstadt.
- Patzelt, Herbert.** 1999. *Evangelisches Leben am Golf von Triest. Geschichte der evangelischen Gemeinde in Triest mit Abbazia*. Görz, Fiume und Pola.
- Preinfalk, Miha.** 2006. *Auersperg. Geschichte einer europäischen Familie*. Graz.
- Prijatelj, Ivan.** 1952. O kulturnem pomenu slovenske reformacije. V: Ivan Prijatelj, ur. *Izbrani esejji*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Rajhman, Jože.** 1986. *Pisma Primoža Trubarja*. Ljubljana.
- Rajšp, Vincenc.** 2011. *Die Reformation in Mitteleuropa. Beiträge anlässlich des 500. Geburtstages von Primus Truber*. Wien-Ljubljana.
- Reinhardt, Volker.** 2017³. *Luther, der Ketzer. Rom und die Reformation*. München.
- Roper, Lyndal.** 2016³. *Der Mensch Martin Luther. Die Biographie*. Frankfurt am Main.
- Runge, David.** 1601. *Bericht und Erinnerung, Von der Tyrannische Bapstischen Verfolgung deß H. Evangelij in Steyermark, Kärnten vnd Krain mit angehengem trost an die verfolhten Christen Sampt gründlicher Widerlegung, eines Papistischen bedenkens, von der Fragen, ob in Glaubenssachen die Heilige Schrift oder die Kirche Richter sey, und bei welchen Zeichen man die recte Kirche Gottes. Wittenberg*.
- Rupel, Mirko.** 1951. *Primož Trubar*. Ljubljana.
- Schilling, Heinz.** 2017. *Martin Luther. Rebell in einer Zeit des Umbruchs. Eine Biographie*. (München 2012), 3. Auflage der Sonderausgabe.
- Simoniti, Primož.** 1979. *Humanizem na Slovenskem*. Ljubljana.
- . 2008. *Humanismus bei den Slovenen. Slowenische humanisten bis zur Mitte des 16. Jahrhunderts*. Wien.

- Slomšek, Anton Martin.** 1862. Slava rajnim rodoljubom našega slovstva. *Drobtinice*.
- Sperans.** 1939. *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*. Ljubljana.
- Tominšek, Josip.** 1905. *Ljubljanski zvon* XXV.
- Turk, Josip.** 1942. Vpliv protestantizma na slovenski narod. *Revija Katoliške akcije*.
- Vlaj, Janja.** 2012. Ludvik Jošar – upokojeni duhovnik izredno naprednih misli in odprtega duha. *Goriški list*, 15. junij.
- Welker, Michael, ur.** 2016. *Europa reformata. Reformationsstädte Europas und ihre Reformatoren*. Leipzig.
- — —. 2016. *Europa reformata. European Reformation Cities and their Reformers*. Leipzig.
- Truber, Primosh.** 1577. *Noviga testamenta posledni deil [...]*. V Tibingi.